
ЗНАМЕНИТІ ПОДІЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

БОГДАН
ГРУШЕЦЬКИЙ

ГЕТЬМАНАТ

Харків
«Фоліо»
2021

Прихід до влади гетьмана Павла Скоропадського

У продовж 1917 року, що розпочався з падіння самодержавства в Російській імперії, відбувалося бурхливе становлення української державності. Спочатку більшість політичних сил обстоювали ідею автономії у складі демократичної Росії. Тож саме її поклала в основу своєї державотворчої політики Центральна Рада. Завдяки наполегливій діяльності цієї представницької структури — прообразу українського парламенту — уже влітку 1917 року були закладені основи автономного життя, хоч і в дуже урізаному як за територією, так і за повноваженнями обсягах. Тоді ж запрацював перший український уряд сучасного типу — Генеральний Секретаріат, який одночасно підпорядковувався як Центральній Раді, так і російському Тимчасовому уряду.

Повалення загальноросійської влади внаслідок більшовицького перевороту в жовтні 1917 року сприяло пришвидшенню державотворчих процесів в Україні — Центральна Рада проголосила створення Української Народної Республіки (УНР), щоправда, у складі Росії. І тільки більшовицька військова агресія поклала край марним сподіванням українців на рівноправність. Тож 9 (22) січня 1918 року відбулося проголошення повної незалежності УНР.

Навала більшовиків перервала послідовність державотворення. Воєнні дії впродовж чотирьох із шести місяців першої республіканської доби потребували концентрації всіх зусиль і ресурсів, які за мирних обставин були б використані для будівництва країни. Ще більшої шкоди принесла більшовицька окупація, характерними рисами якої стали червоний терор, руйнація та вивезення до Росії награбованого продовольства й військового майна. До того ж тривала Перша світова війна, а це означало, що мільйони українців гинули на усіх фронтах колишньої Російської імперії, часто перебуваючи у ворожому більшовицькому оточенні. Колосальна військова машина, створена в попередні роки, також потребувала ресурсних вливань.

За умов, коли головні союзники українців по Антанті — Велика Британія та Франція — не мали змоги та, власне, й бажання надати Україні реальну допомогу для стримування російських більшовиків і зміцнення державності, залишався єдиний варіант: укласти мирний договір із Центральними державами та отримати їхню підтримку. Берестейський мир було підписано 27 січня (9 лютого) 1918 року. Подальші події, пов'язані з розгромом Німеччини та Австро-Угорщини, продемонстрували безперспективність орієнтації на Центральні держави. Проте завдяки такому кроку Україна отримала майже рік для зміцнення своєї державності та створення важливих інституцій, частина з яких, як, наприклад, Академія наук, існує донині.

Українські, німецькі та австро-угорські війська навесні 1918 року вибили з території України більшовиків. Однак не все суспільство схвально поставилося до перебування недавніх супротивників на території країни. Український військовий діяч Микола Галаган так згадував про свої переживання від приходу німців:

«Якесь подвійне почуття панувало всередині. З одного боку, відчувалась певність того, що не може тепер бути прояву сваволі, жорстокості, не буде тепер звірячого нищення людей, не буде трусів, грабунків. Але, з другого боку, була якась непевність; невідомо було, що несуть з собою ті невідомі люди у сталевих шоломах, що ходять вулицями збитими лавами під звуки дудочки».

Центральна Рада вже 1 березня повернулася до Києва та відновилася як загальноукраїнський орган влади. Проте було очевидно, що справжніми господарями становища були німецькі та австро-угорські війська. Центральна Рада сподівалася побудувати рівноправні відносини, натомість дедалі частіше стикалася з самоуправною поведінкою союзницького командування, тож її відносини з Центральними державами впродовж березня-квітня щодня погіршувалися.

Перший комплекс суперечностей стосувався продовольчих і земельних питань. Центральна Рада прагнула завершити започатковану ще в листопаді 1917 року земельну реформу, ліквідувавши великі землеволодіння, проте німецьке командування наполягало на тому, що зміни в цій сфері слід заморозити до завершення Першої світової війни та виконання Україною усіх зобов'язань з постачання продовольства до Четверного союзу. Німецький командувач Герман фон Айхгорн без будь-якого узгодження з Центральною Радою віддавав розпорядження земельним комітетам, які управляли експропрійованою поміщицькою землею, щодо посівів, визначав належність врожаю. Фактично Айхгорн почав видавати для України свої закони.

Другим подразливим моментом для Центральних держав була самостійна військово-політична діяльність УНР. Зокрема, яскравим прикладом стала суперечка щодо Криму: німці не погоджувалися

на приєднання півострова до складу України, посиляючись на те, що в Третньому універсалі не згадувалося про це. Тож українське керівництво в другій половині квітня було змушене провести не узгоджену з німецькими союзниками операцію на чолі з полковником Петром Болбочаном зі звільнення Криму від більшовиків. Наступ Кримської групи армії УНР, що розпочався дуже успішно, припинився після втручання німців. Ситуація набула такого заго-стрення, що німецьке командування погрозувало навіть застосу-вати силу проти підрозділів Болбочана.

Через небажання Центральної Ради поступатися Центральним державам командування німецьких і австро-угорських військ на-прикінці травня поставили до відома свої уряди, що чинна україн-ська влада не здатна навести порядок в країні, тож бажано відкри-то оголосити про легальну окупацію краю німецькою військовою силою. Командування пропонувало спиратися на вдосконалену судову систему та військову силу. Перед Україною постала перспек-тива повного демонтажу її державності.

Проте перемогла інша ідея, що дала змогу зберегти українську державність: новий, лояльний до Центральних держав уряд. Пе-редбачалося усунути від участі в управлінських процесах соціалі-стичні партії, які і в самій Німеччині дошкуляли імператорській владі, та замінити республіканське правління на монархічний устрій, зрозуміліший і прийнятніший для істеблішменту Централь-них держав. Слід також було врахувати українські історичні тра-диції, щоб зміну влади начебто обумовити внутрішніми чинника-ми, а не забаганкою союзницько-окупаційних сил. Тож було вирішено зупинитися на запровадженні гетьманської форми прав-ління за зразком української козацької держави — Війська Запорізь-кого XVII–XVIII століть. Оскільки повноваження гетьмана як го-

лови держави та головнокомандувача військом еволюціонували впродовж класичної Гетьманщини: це й умовний демократизм Богдана Хмельницького, й абсолютизм Івана Мазепи, і старшинська аристократія Кирила Розумовського, то й нині їх можна було коригувати відповідно до обставин.

Одразу постало принципове питання: хто обійматиме посаду гетьмана? Від цього залежали і внутрішні, і зовнішньополітичні особливості розвитку України. Керівництво Австро-Угорщина задовго до цих подій виношувало плани формування української монархії на чолі з представником династії Габсбургів. Їхнім фаворитом на цю роль був Вільгельм Габсбург фон Лютрінген, якого українці прозвали Василем Вишиваний за любов до вишитих сорочок. Для здобуття авторитету та впізнаваності серед українців Наддніпрянщини йому навіть доручили очолити Легіон українських січових стрільців, який брав участь у визволенні України від більшовиків навесні 1918 року. Якби цей план вдалося реалізувати, Україна була б тісно пов'язаною в політичному сенсі з Австро-Угорщиною.

Звісно, такий розвиток подій зовсім не влаштував Німеччину: суперництво та розбіжності існували навіть всередині загартованого чотирма роками запеклої війни Четверного союзу. Німецьке командування, найяскравішими представниками якого були Герман фон Айхгорн та Вільгельм Гренер, вирішило зробити ставку на місцеву українську дворянську еліту Наддніпрянщини, яка вела свій родовід від давньої козацької старшини.

Після розгляду кількох кандидатур перевагу врешті отримав генерал Павло Скоропадський, який мав аристократичне походження та високе воїнське звання. Павло Скоропадський народився у німецькому місті Вісбаден. Його предки належали до старовинно-

го старшинського роду, що дав Україні такого неоднозначного діяча, як Іван Скоропадський — гетьмана Війська Запорізького у 1708–1722 роках — чи не найдраматичнішого періоду руйнування української державності російським абсолютизмом.

Завдяки потужним родинним традиціям Павло Скоропадський з дитинства знав історію та звичаї України, цікавився й українознавчими науковими дослідженнями. Проте до 1917 року він ніколи не брав активної участі в сучасному українському національному русі та не виявляв особливої зацікавленості в його розвитку: «Мене завжди цікавило минуле України, але я ніколи не цікавився новітнім українським рухом», зазначав він.

Як чесно визнавав Павло Скоропадський у своїх мемуарах, його політичним ідеалом була Україна як федеративна частина Росії, коли «на Україні існували б дві паралельні культури, коли всі особливості українського світогляду могли б вільно розвиватися та досягати певного високого рівня; якщо ж усе українство — мильна бульбашка, то воно саме собою просто було б зведено нанівець». У цьому питанні він мав позицію «посередині» між українським національним рухом і прибічниками «єдиної та неподільної Росії».

Уся кар'єра Павла Скоропадського до 1917 року була пов'язана з Росією. Навчався у Санкт-Петербурзькому пажезькому корпусі, після його закінчення став корнетом Кавалергардського полку. Брав участь у російсько-японській війні як офіцер Читинського козачого полку. Після війни став флігель-ад'ютантом царя Миколи II, командував різними полками російської армії. Відзначився під час Першої світової війни, коли отримав орден Святого Георгія 4-го ступеня. У 1915–1916 роках обіймав посади дивізіонного та корпусного командира.

Револьюційний 1917 рік став поворотним у долі Павла Скоропадського. Тоді високопоставлений російський генерал став активним учасником українізації армії. На початках ця трансформація відбувалася всупереч самим уподобанням військового діяча: «Коли я вперше читав... про українські демонстрації, мені це не сподобалося, я подумав, що це робота винятково наших ворогів для того, щоб спричинити розлад у нашому тилу». Він не розумів потреби створення українських військових частин, проте мусив виконувати накази тодішнього військового керівництва. Так його 34-й армійський корпус був переформований у Перший Український корпус. Крім того, Павло Скоропадський став восени 1917 року отаманом Вільного українського козацтва як важливої добровольчої правоохоронної організації.

Корпус Павла Скоропадського відіграв важливу роль у стабілізації непростої ситуації в Україні в листопаді 1917 — лютому 1918 років, коли пробільшовицькі фронтові частини здійснювали неодноразові спроби захопити Київ з боку Поділля та Волині. Саме тоді почалися його розбіжності з Центральною Радою. Генерал як представник поміщицької верстви не сприймав земельні реформи українського уряду, зокрема соціалізацію великої земельної власності. Своєю чергою Центральна Рада з підозрою ставилася до Скоропадського як до потенційного представника «сильної руки». Ця взаємна недовіра досягла піку, коли у лютому 1918 року Центральна Рада була змушена залишити українську столицю під тиском більшовиків, але не визнала за потрібне повідомити про це керівництво Першого українського корпусу. Після цього навколо Павла Скоропадського почали об'єднуватися різноманітні сили консервативного та ліберального спрямування, що були в опозиції до тодішньої української влади.

Згодом вони стали основою створеної навесні 1918 року Української народної громади, яка підтримувала ідею українського монархізму. Організація була неоднорідна, до її складу входили як прибічники української самостійності з Української демократично-хліборобської партії (Володимир і Сергій Шемети, В'ячеслав Липинський, Микола Міхновський), а також Вільного козацтва (Іван Полтавець-Остряниця), так і діячі Союзу земельних власників, які розглядали незалежність України лише як тимчасовий крок з подальшим її входженням до складу небільшовицької Росії (Михайло Гижицький, Михайло Кочубей, Михайло Воронович, Іван Дусан). Проте за соціальним походженням переважна більшість членів громади належала до великих землевласників, тож негативно сприймала земельні реформи Центральної Ради.

Після досягнення домовленості з німцями Павло Скоропадський та його однодумці почали готувати політичне підґрунтя державного перевороту. Склад нового уряду обговорювали на конспіративній квартирі доктора Юрія Любинського. На посаду голови висунули Миколу Сахно-Устимовича — поміщика й діяча українського національного руху. Про нього ще говорили: «добрий і симпатичний любитель коней». Велику організаційну роль в організації перевороту відіграв член Союзу земельних власників Михайло Гижицький (за визнанням Скоропадського: «на диво здібна людина і великої енергії»), що займався і проведенням 3^їзду хліборобів у Києві, і інформаційною підтримкою з боку російських видань. Можна сказати, що саме завдяки йому в Українській народній громаді та й під час гетьманського урядування більший вплив отримали не самостійницькі, а федералістські кола.

Керівництво Центральних держав поетапно почало реалізовувати сценарій усунення Центральної Ради від влади в Україні.

Необхідно було нейтралізувати можливий військовий опір, тож 25 травня німецькі частини роззброїли Синьожупанну дивізію, сформовану з військовополонених-українців, яка дислокувалася у Києві.

Підготовка перевороту ставала дедалі очевиднішою, зокрема не було це таємницею і для українського уряду. Важливу роль на той час відігравав київський банкір Абрам Добрий, що був тісно пов'язаний з німецьким капіталом та багатьма сучасниками вважався агентом Німеччини. Розуміючи його значення як важливого посередника між німцями та місцевими підприємницькими колами, уряд вирішив здійснити останню відчайдушну спробу змінити хід подій. Під керівництвом міністра внутрішніх справ Михайла Ткаченка Доброго заарештували та доправили до Харкова.

Проте ця операція викликала прямо протилежний ефект: німці вирішили пришвидшити події з відсторонення Центральної Ради від влади. Переворот стався 28 і 29 квітня 1918 року, вирішальними стали події другого дня. Як побачимо, головну роль у його успішному завершенні відіграло не використання німецької військової сили, а різні комбінації тиску та погроз. Усе обійшлося, як кажуть, малою кров'ю.

28 квітня Центральна Рада зібралася на своє чергове засідання. Усе було як зазвичай, та раптом до зали увійшли озброєні німецькі вояки, безцеремонно обшукали присутніх і розвели їх по різних кімнатах. Водночас було затримано низку урядовців, зокрема прем'єр-міністра Всеволода Голубовича та військового міністра Олександра Жуковського. Міністр внутрішніх справ Михайло Ткаченко зміг уникнути арешту, бо переховувався в надійних місцях.

«Геть! Ідіть додому!» — ця брутальна фраза німецького офіцера фактично поклала край діяльності демократичних органів вла-

ди в Україні. Показова акція з обшуками, арештами та утримуванням людей досягла своєї мети: виконавча гілка влади та силові міністерства були цілковито обезголовлені, а депутати деморалізовані, тож про організацію будь-якого спротиву перевороту навіть не йшлося. Голова Центральної Ради Михайло Грушевський, єдиний з керівників держави, залишався на свободі, проте не був здатний організувати збройний опір. Та й перспектив у таких діях не було в умовах цілковитого домінування німецьких і австро-угорських військ в Україні.

Наступного дня депутати Центральної Ради все-таки спромоглися ще раз зібратися на засідання, цього разу останнє. На ньому було ухвалено акт, що за інших обставин став би історичним — першу Конституцію України як незалежної держави. Проте ця Конституція так і не стала чинною, а Центральна Рада більше так і не зібралася. Перший український парламент, що впродовж року крок за кроком втілював у життя ідею української державності, припинив своє існування назавжди. У подальших подіях Української революції вже не буде подібних зразків постійно діючого представницького органу влади. Знищення Центральної Ради як авторитетного майданчика для вироблення спільних рішень, де право голосу було навіть у найменших груп, призвело до дедалі більших суперечностей між різними політичними угрупованнями. Тож не дивно потім було побачити її колишніх членів Дмитра Дорошенка у гетьманській організації в еміграції, Миколу Ткаченка в пробільшовицькій Українській комуністичній партії, Симона Петлюру, що підписує Варшавську угоду з Польщею. Така різноплановість політичних орієнтацій, з-поміж інших причин, буде обумовлена відсутністю надалі такої авторитетної установи, якою була Центральна Рада.

Того ж 29 квітня 1918 року відбувся і захід, що мав легітимізувати нову державну владу. У приміщенні київському цирку відбувся Всеукраїнський з'їзд хліборобів, що представляв переважно великих землевласників і заможних селян. Як зазначав очевидець події Олексій Гольденвейзер, «позиція самих німецьких військ втілювалася у фігурі солдата з кулеметом на даху цирку». Інший очевидець Микола Могилянський свідчив, що селяни «говорили справжньою народною, образною, часто сповненою гумором українською мовою».

Згодом до будівлі цирку зайшла група військових у козацьких строях, а опісля прибув і сам Павло Скоропадський. Зал зустрів генерала оплесками та вигуками «Слава гетьману Скоропадському!» Скоропадський у короткій промові подякував за підтримку та пообіцяв, що всі свої сили скеровуватиме на розвій українського національного руху. Після цього Павло Скоропадський вирушив до Софійського собору, де відбувся урочистий молебень, а поруч на Софійській площі єпископ Никодим провів обряд помазання новопроголошеного гетьмана. Микола Могилянський так описав Павла Скоропадського в цей момент: «Він був у чорній черкесці з георгіївським хрестом на грудях. Його струнка, гарна фігура та гарний римський профіль створювали свій ефект».

Одночасно побачили світ «Грамота до всього українського народу» Павла Скоропадського та «Закони про тимчасовий державний устрій України». «Грамота до всього українського народу», текст якої був узгоджений із командуванням німецькими військами в Україні, мала пояснити населенню причини гетьманського перевороту. В опублікованому документі зазначалося, що колишній уряд продемонстрував нездатність до державного будівництва України, наслідком чого стали «бешкети та анархія», «економічна

розруха й безробіття», «грізна кара голоду». Павло Скоропадський наголошував, що бере на себе тимчасово, до скликання Українського Союму, всю повноту влади. Грамота скасовувала соціально-економічні реформи, започатковані в 1917 році і водночас у ній окреслювалися альтернативні шляхи розв'язання проблеми.

Проте на практиці виявилось, що крім демонстрації намірів, прибічники гетьмана неспроможні реально контролювати Київ — сил у них було обмаль. Натомість Січові стрільці надійно утримували будівлю Центральної Ради, так само під контролем українського війська перебували й решта урядових будівель. Існувала реальна можливість навіть арешту гетьмана Скоропадського ще під час молебню на Софійській площі. Однак їм забракло рішучості: українські сили зайняли пасивну оборону, стріляючи лише у відповідь, оскільки керівництво Центральної Ради цілковито усвідомлювало позицію німецького командування.

Поодинокі та досить мляві сутички тривали в місті цілий день. Під час перестрілки на Бібіковському бульварі загинуло кілька осіб з обох боків. Біля приміщення Центральної Ради стрільці заарештували кілька десятків гетьманців. Періодичні зіткнення відбувалися на Липках, де розташовувалися важливі міністерства та державний банк. Лише надвечір німці ультимативно примусили Січових стрільців покинути державні будівлі та разом із головою Центральної Ради Михайлом Грушевським переміститися до своїх казарм, де наступного дня їх і роззброїли. Цей крок означав одне — капітуляцію республіканської влади та остаточну перемогу прихильників гетьмана. До ранку 30 квітня державний переворот було успішно завершено.

Система влади та політичний статус України

На момент гетьманського перевороту Україна була незалежною впродовж трьох місяців де-юре та вже пів року де-факто. Після укладення Берестейського миру її незалежність визнали Центральні держави. Існування самостійної української держави не суперечило інтересам Німеччини та Австро-Угорщини, що прагнули встановити контроль над молодою державою та системою угод міцно прив'язати її до Четверного союзу. Тож Павло Скоропадський, попри власні федералістські переконання, був змушений на початку свого правління дотримуватися твердих самостійницьких позицій.

Українська Держава не постала новою державою, а лише новою офіційною назвою незалежної України. Вона була правонаступницею Української Народної Республіки, в тому числі щодо законодавства, території, правового статусу, міжнародних зобов'язань. Фактично гетьманський переворот призвів лише до зміни форми правління (з парламентської республіки на монархію), а також суспільно-політичних кіл, що утримували владу.

Проголошені 29 квітня 1918 року «Законои про тимчасовий державний устрій України», що мали тимчасово діяти до скликання Українського Союму, конкретизували систему влади в Україн-

Зміст

Прихід до влади гетьмана Павла Скоропадського	3
Система влади та політичний статус України	15
Роль Центральних держав у політичному та економічному житті країни	31
Внутрішньополітична ситуація	39
Формування кордонів України	50
Зовнішня політика	65
Земельне питання та відносини із селянством	74
Торговельна та промислова політика	83
Гуманітарна політика	90
Військові питання	99
Занепад Гетьманату	110
Література, використана під час написання та рекомендована до прочитання	121